

Поляренко В. С.,
аспірант кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ: НЕРОЗРИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК МОВИ, МЕНТАЛІТЕТУ НАРОДУ ТА ЙОГО КУЛЬТУРИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку мови народу та його менталітету, що формують етнічну ментальність. Також увагу приділено аналізу факторів, які мають вплив на формування етнічної ментальності.

Ключові слова: ментальність, менталітет, етнічна ментальність, етнос.

Постановка проблеми. Менталітет – це душа, специфічне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний і духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне й культурне, раціональне та підсвідоме, індивідуальне й суспільне постійно взаємодіють на рівні менталітету, що становить духовний, моральний і релігійний рівні.

Національний світ поєднує в собі людину та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер.

Отже, мова й менталітет нерозривно пов'язані між собою. Пізнання й самопізнання народу, закономірностей і механізмів формування його світогляду, ментальності може черпатися не тільки з наукових досліджень про менталітет. Адже мова – не лише засіб спілкування, а й скарбниця духовного та культурного спадку народу; це дзеркало душі народу [10].

Проблемам зв'язку менталітету й ментальності, а також їх відмінностям присвячено багато наукових праць. Так, здебільшого це пов'язано з появою дискусій щодо розмежування двох термінів. Цікавим у сьогоденні є дослідження відмінностей значень цих двох термінів, а також появи терміна етнічної ментальності, що є важливим для дослідження не лише культури певного народу, а й картини світу загалом. Тому доцільним є аналіз різноманітних теоретичних джерел, різних точок зору, щоб виділити найоптимальніші варіанти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи до уваги проблеми та сенс поняття «ментальність», варто звернути увагу, що існує ментальність певної епохи, а також ментальність великих і малих регіонів Землі. Але кожен із видів ментальностей має певний фундамент, такий як етнічна ментальність зі специфічними, притаманними лише їй особливостями. Не може існувати явищ, які не мають етнічних, духовних, соціально-культурних рис.

Поряд із терміном «менталітет» у науковій літературі зустрічається й інший термін – «ментальність». Питання про співвідношення двох термінів досліджують Є. Ануфрієв та Л. Лесная: «На відміну від менталітету, під ментальністю варто розуміти частковий, аспектний вияв менталітету не стільки в умонастрої суб'єкта, скільки в його діяльності, яка пов'язана з менталітетом чи з нього випливає» [2]. Тому доцільно розглянути також і термін «ментальність», його історію, походження та значення для вивчення й розуміння специфіки культури та мови кожного народу.

Американський філософ Р. Емерсон вводить поняття «ментальність» у науковий ужиток у 40–50 рр. XIX ст. Досить довгий проміжок часу це поняття не використовували в науковій літературі. Ще в XIX ст. проблеми менталітету були порушені етнопсихологами. Своїм народженням цей напрям зобов'язаний працям німецьких учених Х. Штейнтала та В. Вундта, які опублікували в 1863 р. книгу «Лекції про душу людини і тварини», в основі якої лежать ідеї Гегеля про «об'єктивний дух»; поширеним у Німеччині того часу поняттям «надіндивідуальна психіка» й «народний дух»; а також представникові історичної школи права, німецькому географу та історичному К. Ріхтеру, котрий указував у працях на зумовленість історії духовним складом народу [5].

У 1860 р. М. Лацарус і Х. Штейнтал охарактеризували «народний дух» як особливе, замкнуте утворення, що виявляється в психології схожості індивідів, котрі належать до окремої нації, а також особливостях їхньої свідомості, зміст якої може бути розкритий шляхом порівняльного вивчення мови, міфології, моралі та культури. На початку XX ст. ці ідеї набули розвитку й часткової реалізації в «психології народів» В. Вундта [6].

Широкого використання поняття «ментальність» набуває лише у 20-х рр. XX ст. передусім у Франції, зокрема, в роботах М. Пруста. У науковий обіг поняття ментальності входить завдяки науковцям-представникам історико-психологічного й культурно-антропологічного напрямів у 1922 р.

Так, зокрема, у монографії «Примітивна ментальність» Л. Леві-Брюль аналізує двох типи ментальності – паралогічний і логічний [1]. Саме тому можна вважати, що французький етнолог Л. Леві-Брюль для позначення «паралогічного мислення дикунів» вводить поняття «ментальність» як науковий термін для широкого використання.

Пізніше французькі історики Л. Февр та М. Блок ужили це поняття для позначення колективної психології «гарячих суспільств» на стадії цивілізації, а також усієї сукупності уявлень про світ, за допомогою яких людська свідомість у ту чи ту епоху переробляє «картину світу», хаотичний і різномірний потік сприймань і вражень [4]. Вони встановили, що духовна сфера суспільства складається не тільки з філософських, політичних, релігійних, естетичних ідей, а включає й ментальні структури, обумовлюючи думки, почуття, цінності й поведінку людей, які є специфічним орієнтиром у природному та соціальному світі [3].

Так, Ж. Лефевр досліджує в працях поняття колективної та індивідуальної ментальності, їх особливості й специфічності, зумовлені біологічними законами константи людського мислення. Пізніше, в 40-х рр. XX ст., починається системна робота проблем, що стосуються явища ментальності, зокрема вирішення та дослідження цих проблем представлені в роботах

«Антологія історії, або ремесло історика» М. Блока та «Проблема зневіри в XVI ст. Релігія Рабле» Л. Февра. Ментальність постає в цих працях як своєрідний корелят ідеології й утопії, як спосіб масово індивідуального історичного мислення, бачення історії, конкретно-історична форма «колективного неусвідомленого» [4].

Проблему ментальності розглянув також й О. Шпенглер. На його думку, існують «культурні організми» у трансцендентній життєвій сфері, в якій зароджується «душа культури». Життя діє через унікальну душу певної культури, надаючи душевним можливостям форму. В. Храмова вважає, що під поняття «душа культури» філософ розуміє менталітет нації, що обумовлює неповторність її світобачення, а отже, й життєдіяльності [17].

Різноманітні проблеми і процеси в суспільстві привернули увагу українських учених, що здебільшого внесло зміни до суспільно-філософської думки в Україні. Можливо, найактуальнішою проблемою того часу є дослідження ідеї, значення, проблеми національного характеру. Свої праці дослідженню цього явища присвятили такі відомі науковці, як В. Вернадський, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Донцов, О. Духнович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Липинський, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко.

Поняття ментальності в різні часи розуміли як суперечливу цілісність картини світу, як дорефлекторний шар мислення, як колективне несвідоме, як глобальний, всеохоплюючий ефір культури [8]. На думку В. Маслової, ментальність – це спосіб світосприйняття, рівень суспільної свідомості, мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства [12]. О. Усенко запропонував визначити ментальність як «універсальну властивість індивідуальної психіки зберігати в собі типові інваріантні структури, у яких виявляється належність індивіда до певного соціуму й часу» [16].

Компоненти ментальності обумовлюють спосіб життя народу та формуються на рівні підсвідомості. Термін «ментальність», з одного боку, є міждисциплінарним, а з іншого – багатограним, що має безпосередній зв'язок із людською спільнотою й несе в собі риси історичної, політичної, соціальної, мовної, духовно-релігійної специфіки суспільного буття. Менталітет являє собою сукупність ідей, поглядів, стереотипів, форм і засобів поведінки, що склались історично та були засвоєні певним суспільством.

Н. Дем'яненко вбачає в національній ментальності стрижень, навколо якого формується національна картина світу кожного народу. Ментальність має свою структуру, яка виражається у взаємозв'язках внутрішніх рис, що дає змогу виявити характеристику особистості, її поведінку й характер [7].

На думку Я. Радевич-Винницького, ментальність може позначати глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприйняття, світобачення, орієнтація й поведінка людини (спільноти) в реальності; визначає особливості душі, серця та розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу [15].

Ментальність, з одного боку, формується у взаємодії з культурою (традиціями, звичаями, законами), а з іншого боку, сама формує культуру. Ментальний простір «задає власний смисловий контекст, має власне емоційне забарвлення й диктує свої правила побудови дій» [13].

Ментальність можна вважати своєрідним рівнем індивідуальної та колективної свідомості. Виявляється вона передусім

у національному характері, особливостях психології певного народу, культурі, віруваннях, звичаях і традиціях.

Ментальність носія певної культури базується на системі уявлень, які сформувалися саме в цій культурі.

Ядром національної ментальності є духовна культура народу. Її складниками є мова, фольклор, звичаї, традиції, література, мистецтво. Менталітет і світобачення народу впливають на своєрідність мови.

Ментальність виступає як сукупність несвідомих комплексів, які формуються в процесі адаптації етносу до навколишнього природно-соціального середовища й виконують в етнічній культурі роль основних механізмів, відповідальних за психологічну адаптацію етносу до навколишнього середовища. Ці несвідомі образи визначають характер дії людини у світі. Цей характер залишається специфічним для кожної окремої культури. Ментальність – це система етнічних констант, що являє собою призму, крізь яку людина сприймає навколишню дійсність.

Ментальність як колективно-особистісна освіта являє собою стійкі духовні цінності, глибинні аксіологічні установки, навички, автоматизми, звички, довготривалі стереотипи, що розглядаються в певних просторово-часових межах, стають основою поведінки, способу життя й усвідомленого сприйняття тих чи тих явищ дійсності.

Зразки поведінки, ціннісні орієнтири зазвичай задаються в рамках ментальності освіченої частини суспільства, а потім спрощуються, проникають у ментальність усього народу, закріплюючись на довгі роки.

Досить важливим є зв'язок між мовою та ментальністю, адже саме через мову людина сприймає світ. В. Колесов звертає увагу на визначення ментальності в поєднанні її з мовою: «Ментальність – це світоспоглядання через категорії й форми рідної мови, яка поєднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його виявах. Мова втілює й національний характер, і національну ідею, і національні ідеали, які в остаточному вигляді можуть бути представленими в традиційних символах цієї культури» [11].

І. Дубов, указуючи на взаємозв'язок мови й ментальності, вважає, що специфіка зв'язків між елементами мови відображає ставлення людей до навколишнього світу. Мова фіксує «відображені свідомістю взаємовідношення між явищами дійсності й оцінки цих явищ». Саме тому дослідник визначає поняття мовної ментальності, розуміючи під ним «спосіб поділу світу за допомогою мови, адекватний наявним у людей уявленням про світ» [9].

Говорячи про мовну ментальність, О. Почепцов визначає її як «співвідношення між деякою ділянкою світу і її мовною репрезентацією», причому під світом мається на увазі «не тільки навколишній світ, а й той, що твориться людиною», а під мовою – «єдність мови-системи й мови-діяльності». «Мовна ментальність – це спосіб мовного уявлення, чи поділу світу, тобто містить співвідношення між світом і його мовним зображенням, чи образом». Мовна ментальність визначається особливостями індивіда як представника певної соціокультурної групи, а також і соціокультурним середовищем [14].

Отже, взаємозв'язок мови й ментальності дуже глибокий, через який відображено дух народу. Надзвичайним є той факт, що мова є важливою частиною національної культури, адже вона й відбиває ментальність народу, а саме: етнокультурні

особливості, психологічні особливості, культуру, вірування, звичаї, традиції.

Основні відмінності між етнічними ментальностями зумовлені певними факторами. Наприклад, такими факторами є географічні, кліматичні умови існування етносу, особливості виробничої діяльності. Завдяки цьому етноси мають відмінності. Наприклад, існування в різному природно-географічному середовищі сприяє вкоріненню в культуру етносу навколишньої природи, сутності її явищ, духу. Саме ці риси пізніше й виявляються в різних поколіннях цього народу.

Можна вважати, що етнічна ментальність убирає в себе риси суспільства та природи, тобто є органічним і неординарним поєднанням суспільного середовища з природним навколишнім середовищем.

Етнічна ментальність не може являти собою стале явище. Вона постійно перебуває в дії та наповнена різноманітними змінами. Хоча не є винятком деякі сталі елементи етнічної ментальності, які саме й дають змогу відрізнити ментальність одного етносу від іншого. Ці елементи найчастіше та найяскравіше виражені у світосприйманні, морально-етичних нормах суспільства, вимогах, цінностях, ставленні до праці й результатів праці, ставленні до оточуючих, організації власного щоденного побуту.

Висновки. Етнічну ментальність можна вважати глибинним духом етносу, який являє собою вияв і наслідок освоєння етносом природного середовища, що має вплив на розвиток і спрямованість трудової діяльності індивідів і їхньої поведінки.

Література:

- Соціальна філософія : [короткий енциклопедичний словник] / загальна редакція й укладання: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – К. – Х. : ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с.
- Ануфриев Е.А. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен / Е.А. Ануфриев, Л.В. Лесная // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С. 28–44.
- Бесєдіна Т.П. Специфіка української ментальності: мовний аспект / Т.П. Бесєдіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 4–9.
- Блок М. Апологія історії / М. Блок. – 2-е издание, дополненное. – М. : Наука, 1986. – 174 с.
- Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь. Философия и литература. Мифология и религия. Язык и культура / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – М. : ЭКСМО, 2003. – 592 с.
- Вундт В. Психология народов : сборник / В. Вундт. – М. : ЭКСМО ; СПб. : TERRA FANTASTICA, 2002. – 863 с.
- Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) / Н.Б. Дем'яненко // Культура народов Причерноморья. Раздел 1. Лексическая семантика. – 2002. – Т. 32. – С. 34–37.
- Додонов Р.О. Філософський аналіз процесу формування і функціонування етноментальності : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Р.О. Додонов. – К., 1999. – 23 с.
- Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20–29.
- Жиліна Ю.Ю. Менталітет і засоби його мовного вияву / Ю.Ю. Жиліна // Актуальные проблемы славистики 2012. Секция 6 : Международные отношения и внешняя политика славянских стран : материалы Интернет-конференции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rusfil-mggu.at.ua/forum/29-90-1>.
- Колесов В.В. Жизнь приходит от слова / В.В. Колесов. – СПб. : Златоуст, 1999. – 368 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология : [учебное пособие для студ. высш. учеб. завед.] / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
- Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
- Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110–122.
- Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації / Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 360 с.
- Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Тезисы докладов науч. конф. «Русская история: проблемы менталитета». Москва, 4–6 октября 1994 г. – М. : Издание Ин-та российской истории РАН, 1994. – С. 3–7.
- Храмова В. Українська душа / В. Храмова. – К. : МП Фенікс, 1992. – 128 с.

Поляренко В. С. Этническая ментальность: неразрывная связь языка, менталитета народа и его культуры

Аннотация. Статья посвящена изучению взаимосвязи языка народа и его менталитета, которые формируют этническую ментальность. Также уделяется внимание анализу факторов, которые влияют на формирование этнической ментальности.

Ключевые слова: ментальность, менталитет, этническая ментальность, этнос.

Poliarenko V. Ethnic mentality: inseparable interconnection of the language, mentality of the nation and its culture

Summary. The article is devoted to investigation of interconnection between the language of the nation and its mentality, which therefore form ethnic mentality. Also we pay attention to the analysis of the factors, which have impact on the formation of ethnic mentality.

Key words: mentality, way of thinking, ethnic mentality, ethnosc.